

HÜDÂVENDİGÂR VİLAYETİ, KARESİ VE BİGA
MUTASARRIFLIKLARI*

Prof. Dr. Ramazan ÖZEY**

ÖZET

Hüdâvendigâr vilayeti, Osmanlı vilayetlerinin yüzölçümü bakımından büyüğü ve önemlisidir. Bursa, vilayetin merkezidir ve imparatorluğun ilk döneminde başkent olmuştur. Bursa, İmparatorluk döneminde, kültür, tarım, sanayi ve ticaret merkezi özelliği kazanmıştır. Karesi ve Biga Mutasarrıflıkları da büyük öneme sahiptir.

Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini kapsayan yıllarda (1913), Hüdâvendigâr vilayetinin, Karesi ve Biga Mutasarrıflıklarının coğrafi özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu makalenin Hüdâvendigâr Vilayetinin, Karesi ve Biga Mutasarrıflıklarının Tarihi Coğrafyası'na ışık tutacağı umulmaktadır.

ABSTRACT

Hüdâvendigâr Province had the big and important land area amongst the Ottoman Provinces. Bursa has been center of province and it has been capital at first period of the empire. Bursa was the center of culture, agriculture, industry and trade in the Empire. Biga and Karesi small provinces also had the big important.

This paper studies the geographical features of Hüdâvendigâr province and Karesi and Biga small provinces In the last period of the Empire (1913). It is hoped that this paper will serve to illuminate to historical geography of Hüdâvendigâr province and Karesi and Biga small provinces.

---

* Bu makale; 1913 yılında (1329), İstanbul'da, Tefeyyüz Matbaası tarafından yayınlanan, Ali Tevfik'in "Mufassal Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası" adlı kitabın, 312-342 sayfalarından "Hüdâvendigâr Vilayeti, Karesi ve Biga (Kal'a-yı Sultaniye) Mutasarrıflıkları" bölümünden, aslına uygun kalınarak, Günümüz Türkçesi'ne çevrilip, sadeleştirilerek hazırlanmıştır.

**Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir.

HÜDÂVENDİGÂR VİLAYETİ

Sınırları

Anadolu kıtasının en büyük vilayetlerinden biri olan Hüdâvendigâr vilayeti gerek mamuriyete olan kabiliyet-i tabiiyesi ve gerek Dersaadet'e yakınlığı ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin en evvel zuhur ve teşkil ettiği mahal bulunmakla fevkalade ehemmiyete haizdir. Adı geçen vilayet, ilk önceleri Bitinya denilen kıta dâhilinde olarak kuzeyden İzmit mutasarrıflığı ve Marmara Denizi ve doğudan Bolu Mutasarrıflığı ve Ankara ve güneyden Konya ve batıdan Aydın vilayetleri ve Biga mutasarrıflığı ile çevrili ve sınırlıdır.

Yüzölçümü ve Nüfusu

Yüzölçümü, Karesi mutasarrıflığı dâhil hesap edildiği halde 55.000 km².ye eşit olup, nüfus miktarı 1.250.000 kadar tahmin edilmektedir. Bunlardan 60.000 kadarı Rum ve 30.000 kadarı Ermeni ve geri kalan büyük bir kısmı ise Müslüman ve Türk'tür.

Doğal Şartları

İşbu vilayet ile Karesi mutasarrıflığı arazisi Marmara denizinin Bozburun'dan itibaren Susağırılığı (Susurluk) nehrinin sol tarafı açıklarına kadar güneydoğu sahiline malik ve 40 km. uzunluğa ve 15 km.genişliğe havi olup 500 kadar gemi istiabına kâfi olan Gemlik körfezine sahiptir. Bu körfezin sahilinde Gemlik ve Bursa'nın iskelesi olan Mudanya kasabaları ve kuzey girişinde İmralı adası yer alır.

Arazisi çok fazla ağaçlarla müzeyyin dağları ve gayet geniş ve latif ova ve sahraları ve bayır ve dereleri havi ve şöhreti cihetiyle meşhur olan Keşiş ve önceki adıyla Olimp dağı zikre şayandır.

Keşiş dağının zirvesi deniz seviyesinden 2500 m. yüksek olup, hemen hemen daimi surette kar ile örtülü ve üzerinde kar ve buz mağaraları mevcuttur. Bunun zirvesi, mahrutî nakıs şeklinde olup üzerinde Birtkenlere ait eserlerin görünmesi ve eteğinde bir takım sıcak suların bulunması hasebiyle zikredilen dağ, önceden volkanik bir halde bulunduğunu göstermektedir.

Gemlik körfezi sahiline yakın olan Katırlı dağları ve İznik cihetindeki Burucın dağları Keşiş dağı şubeleri hükmündedir.

İznik gölü civarından Bozburun'a kadar devam eden dağlara Samanlı dağları adı verilir.

İnegöl Ovası'nın batı cihetindeki dağlara Ahi veya Ahu dağı denir. Ahi dağından ayrılan bir dağ silsilesi Domaniç dağlarını teşkil eder. Söğüt dağları dahi Ahi dağının şubelerindedir. Emirdağı ile Sultandağı, Konya vilayeti hududunda olup, bunlardan Emir dağı doğudan güneybatıya doğru altı saat devam eder.

Murat dağı, vilayetin başlıca dağlarından. Bu dağ silsileleri devamı ile Sandıklı civarından Konya Ovası'na kadar gider. Murat dağında dahi eskiden volkan bulunduğu bazı eserlerden anlaşılmıştır.

Vilayetin batı cihetinde yer alan Akdağ denilen Şaphane dağı dahi Murat dağına bağlıdır.

Dağlarının çoğu ormanlarla örtülü olup, kereste, odun ve kömüre yarar muhtelif ağaçlar kesilir ise de kerestesi yalnız yerinde sarf olunur.

Vilayetin nehirleri dahi çok olup başlıcaları, Sakarya nehrinin mecrası vasıtası ve Mihaliç ırmağının mecra-ı esfeli (daha alçak yatağı) ve Gediz, Büyük Menderes nehirlerinin yüksek kısımları akar. Porsuk suyu, Sakarya'nın ve Bursa ovasını sulayan Nilüfer çayı Mihaliç ırmağının başlıca kollarıdır.

Hüdâvendigâr vilayetinde başlıca Abolonya (Apolon), Eber, İznik, Simav gölleri vardır. Mezkur göllerden Abolonya gölü bir ayak vasıtasıyla Mihaliç ırmağına aktığı gibi İznik gölü dahi Gemlik körfezine ve Alan deresinin hâsıl ettiği Eber ve diğer adıyla Ebher gölü dahi bir ayak ile Konya vilayetindeki Akşehir gölüne su vermektedir.

Tarım Ürünleri ve Sanayi

Tarım ürünleri istidat tabiisi (doğal yeteneği) nispetinde değildir. Hatta zahire (hububat) ekseriya yerel ihtiyaca tekabül etmeyip, Konya vilayetinden getirilir idi. Şimdiki halde Bursa'da tesis olunan Ziraat ve Tehim mektepleri sayesinde ilerlemeye başlamıştır.

Bu veçhiyle adı geçen vilayette her çeşit hububat ile üzüm ve Marmara Denizi cihetine tesadüf eden yerlerinde zeytin hasıl olur. Dut ağaçları dahi pek çok olup hayli ipek kozası yetiştirilir. Bir milyon kilodan ziyade dahi bal mahsulü alınır. Afyon dahi vilayetin başlıca

ürünlerinden olup Karahisar sancağında kesretle hâsıl olur. Meyvelerin çeşitleri yetiştir ve alehusus kestane ile şeftalisi meşhurdur.

Hüdâvendigâr vilayeti sanayi bakımından Memalik-i Osmaniye'nin en ileri bulunan mahallerindedir. Bursa'da ve Bilecik vesair yerlerde müteaddid ipek fabrikaları bulunarak ipeğinden nefis kumaşlar ve çarşaf vesaire imal olunur. Bursa'nın havluları ile hamam takımları meşhurdur. Kütahya'da bir çini fabrikası vardır ki düzgün tabak ve fincan vesaire imal olunur. Uşak, Gediz taraflarında dokunup imal edilen nefis havluları İzmir yolu ile ihraç olunur.

Madeni çok ise de, henüz gerekli araştırmalar yapılmadığından bugün için ihraç olunanları birkaç krom ve demir madenleridir. Yenişehir cihetinde Denizköpüğü madeni çıkar. Maden suları dahi çok olup, Bursa'nın kaplıcaları ve İnegöl'de çıkan Çitilli suyudur.

İdari Yapısı

Hüdâvendigâr vilayeti, Hüdâvendigâr, Ertuğrul, Germiyan veya Kütahya, Karahisar-ı Sahip namında dört adet mutasarrıflığa taksim olunmuş ve makro vilayeti Bursa şehri bulunmuştur. Mezkûr mutasarrıflıklardan Hüdâvendigâr sancağının merkez idaresi Bursa şehri olduğu gibi Ertuğrul sancağının idare kürsüsü Bilecik, Germiyan veya Kütahya sancağının merkezi Kütahya ve Karahisar-ı Sahip sancağının makro idaresi Afyon karahisarı kasabalarıdır. Mezkûr sancakların kazaları aşağıdaki cetvelde sunulmuştur.

SANCAĞIN (YA DA MUTASARRIFLIĞIN) ADI	SINIF	KAZANIN ADI	İDARE MERKEZİ
HÜDÂVENDİGÂR SANCAĞI	1	Hüdâvendigâr	Bursa
	2	Mudanya	Mudanya
	2	Gemlik	Gemlik
	2	Mihaliç	Mihaliç
	2	Kirmasti	Kirmasti
	2	Adranos	Yenice
	3	Pazarköy	Pazarköy
ERTUĞRUL SANCAĞI	3	Ertuğrul	Bilecik
	1	Söğüt	Söğüt
	2	İnegöl	İnegöl
	2	Yenişehir	Yenişehir
GERMİYAN VEYA KÜTAHYA SANCAĞI	1	Germiyan veya Kütahya	Kütahya

	2	Eskişehir	Eskişehir
	3	Gediz	Gediz
	1	Uşak	Uşak
	3	Simav	Simav
KARAHİSAR-I SAHİP SANCAĞI	2	Karahisar-ı Sahip	Afyon Karahisarı
	2	Bolvadin	Bolvadin
	2	Sandıklı	Sandıklı
	2	Aziziye	Aziziye
	3	Dinar	Dinar

Mezkûr Beldelerin Durumları

Bursa Şehri

Keşiş dağı'nın kuzey eteğinde yer alan ve Hüdâvendigâr vilayetinin makro olup 80.000'i aşkın nüfusa havi kadim bir beldedir. Mezkûr şehrin Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin paytahtı kadimi olduğu cihetle, Osmanlı'nın eski sultanlarından, Sultan Osman, Sultan Orhan, Sultan Murat Hüdâvendigâr, Sultan Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmet, Sultan İkinci Murat Han hazretlerinin cami şerifleriyle merkad-i münireleri ve imaret ve medreseleri, hayriyeleri mevcuttur. Bunlardan Çelebi Sultan Mehmet Han mağfurun Yeşil Cami denmekle meşhur camii çinileriyle serapa kaplanmış ve kubbe ve kemerleri hakikaten fen mimari erbabının nazar-ı dikkat ve takdirini mucip olacak derecede bulunmuştur.

Bir de şehrin ortasında cennet mekân Yıldırım Bayezid Han hazretleri tarafından 20 kubbe üzerine bina ve tesis olunmuş Ulu Cami namıyla meşhur bir camii şerif daha mevcuttur ki içinde bir şadırvan ve bir kütüphane vardır. Bundan başka zikredilen şehirde bir kasr-ı hümayun ve hükümet konağı ve hastahane ve sanayi mektebi ve askeri debboya ve uzun çarşı ve Osmancık meydanında saat kulesi ve iptidaiye ve rüştiye mektepleri ile idadi mektepleri vardır. Ziraat mektebi dahi şehrin bir saat dışında mükemmelen inşa ve yanında bir de numune çiftliği tesis edilmiştir.

Bursa ovasından geçen Nilüfer suyu şehrin bir dereceye kadar havasını tevhim eder. Fakat sokakları mamur ve akarsuları ve bostanları latifdir. Bursa'nın ilkbaharda manzarası hoştur. İskelesi dahi Marmara denizi kenarında yer alan Mudanya kasabasıdır. Bu kasabanın etrafında

ferah feza mesireler ve dut ve zeytin ağaçları ile örtülü tepeler vardır. Güzel şose ve bir de demir yolu hattı ile Bursa'ya bağlıdır. Bursa'nın bağları ve ekin tarlaları ve ipek fabrikaları hayli hâsılat verir. Ahalisi dahi ipek mensucatı ve havlu, hamam takımları, misk sabunları yüzünden hayli istifade etmektedir.

Bursa'da illet ve marazlara faydalı Çekirge, Eski Kaplıca, Gümüş suyu adıyla dahi yad edilen Kara Mustafa ve Büyük ve Küçük Kükürtlü, Yeni Kaplıca, Kaynarca ılıcaları adıyla sayısız havuzlu ve halvethaneli ve daireleri havi yedi kadar büyük kaplıca mevcut ve Avrupalılar arasında Şark ılıcaları adıyla meşhurdur. Mezkûr kaplıcalar yakınlarındaki haneler içinde dahi hamamlar vardır. Bunlardan Yeni Kaplıca en mükemmel ve nizami olup, Kükürtlü'nün harareti 90 dereceden ziyadedir. Eski kaplıca bitişiğinde Armutlu ve biraz yukarısında Seravnaz, Hüsn-ü Güzel, Gönlü Ferah adlarıyla ılıcalar dahi mevcuttur.

Bilecik Kasabası

Sancak merkezi olarak makro vilayetin doğu semtinde 20 saat kadar uzağındadır.¹ Bu kasabanın etrafındaki çam ağaçları havasını oldukça latif bir hale getirmiş ve ahalisi dahi kozası yönünden hayli istifade etmekte bulunmuştur. Bilecik kasabasında tanzim edilen Belediye bahçesi zikre şayan olup içinde müzeyyin bir şadırvan vardır. Yarhisar, Lefke nahiyeleri meşhur nahiyelerdendir. Lefke'nin Bilecik'e olan uzaklığı 8 saattir.

Kütahya Kasabası

Bursa'nın 28 saat kadar güneydoğusunda ve kayalık bir tepenin eteğindedir. Haneleri ekseriyet üzere topraktan mamul ise de genel manzarası güzeldir. Havası latif ve akarsuları boldur. Kasaba içinde Ulu cami denmekle bilinen camii şerif ile Balıklı Hamamı ve Kütahya çinileri

---

¹ Metin içinde verilen saat kavramı, uzaklığı belirtmek için verilmiştir. Bir kişi at üstünde bir saatte ortalama 7-8 km, bir yaya ise 5-6 km.yol gider. Ortalama bu mesafe 7 km.olarak esas alınmalıdır ve saat değeri ile 7 rakamı çarpıldıktan sonra elde edilen değer km. cinsinden olur. Böyle ortaya çıkarılan bir değer, günümüz mesafeleri ile yaklaşık örtüşür. Ancak bazı değerler fazla veya eksik çıkabilir. Bu değişme de, günümüz güzergâhları ile o dönemin güzergâhlarının biraz farklı olmasından kaynaklanır.

adıyla anılan çinileri meşhurdur. Bu çinilerin imaline mahsus 12 kadar fabrikası vardır.

Kütahya'da derece-i müstahsine üzüm ve her nevi hububat ile sebze yetişir. Çeşitli meyve ağaçları vardır. Kütahya havalisinde vişne kaliteli husule gelir. Lahanası dahi 70-80 kiye tartıldığı rivayet edilir.

Merkez idaresi Emet kasabası olan Eğrigöz nahiyesi Kütahya'ya bağlıdır. Bu nahiyenin 64 kadar köyü vardır.

Karahisar Kasabası

Afyon karahisarı ismiyle anılır. İşbu kasaba Bursa'nın güneydoğu semtinde ve 50 saat kadar uzağındadır. Kasabanın bulunduğu yer basitçe ve havası latif ve suyu mütevassıttır. Batı yanında bir kaya üzerinde kalesi vardır. Ekseri hanelerin üzeri topraktır. Kasabanın mensup olduğu kaza dâhilinde haşhaş tarlalarının çokluğundan dolayı Afyon üretimi fazladır. Kazanın yapağı, yün üretiminden pek çoğu, Uşak tarafına gönderilir ve orada acem halılarına benzeyen halı dokunup imal edilir.

Mudanya Kasabası

Mezkûr kasaba Gemlik körfezi sahilinde ve Bursa'nın iskelesidir. Araları şimendifer (tren) hattı ile bitişiktir. Vilayetin çoğu cihetlerine vuku bulacak ithalat Mudanya İskelesi vasıtasıyla sevk olunur. Civarındaki iki adet ipek fabrikası hayli ipek vücuda getirmektedir. Bursa gibi ipek böceği yetiştirmek ve koza üretmek Mudanya ahalisinin başlıca sanatlarından. Kasaba ve mülhakatında bez dokumalarına mahsus 50 kadar destegah olup, bunlarda pamuktan olan bir dokuma olunur. Mudanya'da ve civar mülhakatında zeytin ağaçları mebzul olup yıllık çok ürün alınarak üretilen zeytinyağları Dersaadet ve diğer beldelere nakl ve fûruhat olunur.

Emirali (İmralı) nahiyesi, Mudanya kazası mülhakatındandır. Nahiyeyi teşkil eden Emirali (İmralı) adasının 250 hane ve 1200 nüfusu vardır. Bu nüfusu Rum'dur. Ada dâhilinde bir mektep ve üç manastır mevcuttur. Adanın başlıca mahsulâtı soğan olup yıllık 1 milyon kiyeye yakın soğan hâsıl olarak kayıklar ile Dersaadet'e naklolunur. Ada ahalisi sebze yetiştirmeyip bütün yedikleri balıktır. Balığın çok zamanında salamurasını yapıp saklarlar. Burada çıkan barbunyalar hem lezzetli ve hem iri olur.

Gemlik Kasabası

Bursa'nın 7 saat kadar kuzeyinde ve kendi ismi ile anılan körfezin kenarındadır. Gemlik'in iskele bulunması hasebiyle ticareti yolunda ise de suyu ve havası medholunacak dereceden değildir. Kasabadan 10 dakika mesafede bir Ilıca olup muntazam hamam ve camekânı vardır.

Bozburun'dan Pazarköy kazasına kadar devam eden Gemlik arazisi mümbit ve dağları ormanlar ile örtülüdür. Başlıca ürünleri zeytin olup çok miktarda zeytinyağı çıkar. Üzüm vesaire meyvelerin çeşitleri ile hububat çeşitleri dahi hâsıl olur. Dut ağaçları dahi çok olup ahali tarafından ipek kozası çıkarılır.

Mihaliç Kasabası (Karacabey)

Bu kasaba, Bursa'nın 17 saat batı semtinde ve Mihaliç nehri ile Mihaliç gölü arasında yüksekçe bir yerdedir. Ovası dahi fevkalade kuvvetli bitkilere maliktir. Etrafında güzel bağlar ile geniş dutluklar vardır. Yazın havası ağırca ise de mevkii latifdir.

Kasaba içinde leziz akarsu yoktur. Muhtaç oldukları suyu yarım saat mesafede bulunan bir dereден fevçili (Foçili) arabalar ile kasabaya naklederler. Kasaba ahali ziraatçidir. Sanayi mahsulleri yoktur. Mensup olduğu kazada hazine-i hassadan maliyeye devredilen bir hayli çiftlik vardır. Kazanın kendi ismi ile anılan koyunları meşhurdur.

Kirmasti Kasabası (Mustafa Kemalpaşa)

Makro vilayetin 12 saat güneybatısında güzel bir mevkide yer alır. Adranos çayı dahi içinden akar. Kasabanın havası latif ve askeri debboyunun bulunduğu mevkiinin manzarası hoşdur. Kasaba civarı dahi bağ ve bahçeler ile müzeyyindir. Fakat kasaba ahalisinin sanayi imaline meyil ve hevesleri yoktur. Mensup olduğu kazanın büyük ve güzel meraları bulunduğu gibi dağları dahi çok ağaçlarla kaplıdır.

Kasaba civarında suyu kükürtlü ılıcalar vardır. Bunlardan biri Ekşisu ve diğeri Akarca adıyla meşhurdur.

Adranos Kazası

Bu kaza Kirmasti kazasının güneyinde teşkil etmiştir. Merkez idaresi Beyce kasabasıdır. Bu kasaba dahi 12 saat uzakta olan Bursa'ya bir şose ile bağlıdır. Kasabanın doğu ciheti dağ ve batı tarafı ovadır.

Köylerin ahali her ne kadar ziraatçı ise de yetiştirdikleri mahsul ancak ihtiyaçları mertebesindedir.

Köylerin ahali başlıca ticareti, kerestecilik olduğundan her sene Bursa'ya çok miktarda kereste naklelerler.

Pazarköy Kasabası

Bu kasaba Ertuğrul sancağına kadar devam eden Pazarköy kazasının merkez idaresidir. Mezkûr kasaba Gemlik kasabasına 3 saat uzaktır. Kasaba havası latif ve sağlam ve suları leziz bir ova üzerine mevzuudur. Köylerinin mülhakatında 4500 hane ile 20.000 kadar nüfus vardır. Kaza ahali ziraatla meşguldür. Kaza dâhilinde her türlü meyve mevcut ve zeytin ürünü bereketlidir. Çoğu köylerinde koza dahi yetiştirilerek Bursa fabrikalarına gönderilmektedir.

Söğüt Kasabası

Ertuğrul livasının kaza merkezlerinden olarak makro livanın 6 saat doğu semtinde ve aynı adlı olan dağın eteğindedir. Kasabanın havası latif ve suları lezizdir, Etrafı dahi bağ ve bahçe ve ormanlar ile müzeyyindir. Adı geçen kasaba Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin mehdi zuhuru olduğu ve civarında dahi cennet mekân Ertuğrul Gazi hazretlerinin türbesi bulunduğu cihetle meşhurdur. Kasabada harir (ipek) fabrikaları vardır.

İnegöl Kasabası

Bursa'nın 8 saat kadar güneydoğu semtinde ve Kütahya yolu üzerindedir. Kasabanın bağ ve bahçeleri çok, suyu ve havası latiftir. Eski bir kalesi dahi vardır. Adı geçen kasabada Alaca dokunan bir hayli tezgâh mevcuttur.

Arazisi mûmbit ve mahsuldar olup, her çeşit hububat yetiştirir. Ormanları ve büyük meraları bulunduğundan birçok keçi ve koyun beslenir. Bu vecihle İnegöl kazasında istihsal olunan tereyağı nefis ve kalitelidir. Kereste ihracı dahi çoktur.

Domaniç nahiyesi meşhur nahiyelerinden biridir. Adı geçen nahiyede ormanlar bulunduğundan çok miktarda kereste ihraç olunur.

Kasabaya 2,5 saat mesafesinde yer alan Çitili köyünde çıkan maden suyu, Vişi, Karlisbad gibi Avrupa'nın sularına rekabet etmektedir. İşbu suyun kaynağını aldığı yeri örtmek ve ihata etmek üzere 16 metre

yüksekliğinde güzel bir bina inşa edilmiştir. Bitişğinde 35 metre uzunluğunda bir otel dahi vardır.

İnegöl kazasının Orhaniye Mahallesi meşhur ve muhacirin ile memludur.

Kasabanın kuzey cihetinde Tozaka göl mevkiinde Hamidabad ve Ahi dağı ormanı mevkiinde Kurşunlu köyleri vardır.

Yenişehir

Makro liva olan Bilecik kasabasının 10 saat kadar kuzeybatı yanında ve mümbit ve geniş bir ovadadır. Havası latif ve sokakları geniş ve muntazamdır. Adı geçen kasaba Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin doğuşu ve Sultan Osman Gazi hazretlerinin zaman-ı âlisinde makro hükümet ittihaz edilmiş olduğundan Saray-ı Sultan- Hamam elyevm bakidir. Bağlarında ala üzüm ve ovalarında her çeşit mahsul yetişir. Nefis tütün dahi hâsıl olur.

Mensup olduğu kazayı Sakarya nehri kollarından Aksu sular ve ihya eder.

Eskiden gayet mühim ve meşhur olan İznik beldesi elyevm nahiye merkezlerinden sayılmaktadır ve içerisinde oldukça eski eserler bulunmaktadır. İskelesi dahi Gemlik'tir.

Adı geçen İznik kasabası Yenişehir'in 4 ve Bilecik'in 12 ve Bursa'nın 14 saat uzağında ve kendi ismindeki gölün sahilindedir.

Eskişehir Kasabası

Kütahya sancağının kaza merkezlerinden birini teşkil eder. Mezkûr kasaba makro livanın 12 saat kuzeydoğu semtinde ve bir tepenin eteğinde yer almaktadır.

Porsuk çayı kasabanın aşağı çarşısı önünden geçerek mensup olduğu kazayı geçip sulamaktadır.

Adı geçen kasaba İzmit ile Ankara ve Konya aralarında yapılmış olan Şimendifer hatlarının ehemmiyetli bir yerindedir.

Eskişehir kasabası, Selçuklulardan Kılıç Arslan'ın ehl-i salibi (Haçlılar) ile ettiği muharebe yeridir. Civarında dahi denizköpüğü namıyla anılan bir çeşit taş madeni keşfolunmuştur ki civarında bulunan

lületaş madeninde 2.000'e yakın işçi çalışmaktadır. Bu taştan, Viyana'ya çok gönderilmekte ve orada fincan ve sigara ağızlığı gibi edavat imal olunmaktadır.

Eskişehir ovasında çeşitli hububat husule geldiği gibi meralarında dahi pek çok koyun, keçi sürüleri beslenip, bunlardan yıllık hayli yün ve tiftik kırılmaktadır.

Çifteler Haray-ı Hümayunu, Eskişehir kazası dâhilindedir. Adı geçen harada en iyi cins at ve kısrağ yetiştirilir. Çiftlik arazisi gayet geniş olup koyun, keçi sürüleri ve deve ve sığır bulunur.

İslam mücahidlerinden Seyit Battal Gazi hazretlerinin şehit edildiği yer ve merkad-i münire-i mübarekeleri (mübarek nurlu kabirleri) bulunan Seyitgazi ve Bozüyük nahiyeleri, Eskişehir kazası muzafatındandır (bağlılarındandır). Seyitgazi kasabasının Eskişehir'e olan uzaklığı 9 ve Kütahya'ya olan mesafesi 16 saattir. Bu nahiyenin arazisi çeşitli hububat yetiştirir ise de meyve husule getirmez.

Gediz ve Uşak Kasabaları

Kütahya'nın güneydoğu yanında bir kaza merkezidir. Adı geçen kasabalarda dokuma ve imal olunarak İzmir'e gönderilen halı ve seccadeler kürre-i arzın her tarafında makbul ve merkubdur. Adı geçen kasabalardan Gediz'in Kütahya'ya olan uzaklığı 14 ve Uşak'ın 20 saattir.

Gediz'in havası latif ise de mevkii taşlıktır. Civarında ve Murat dağının eteğinde bir Kaplıca olup suyu gayet sıcaktır.

Şaphane nahiyesi Gediz kazası muzafatından olarak 580 hane ve 30 dükkânı vardır.

Uşak kasabasının dahi ağaç ve meraları çok olup havası latif ve içinde akan suları lezizdir. Kasabanın merkez livaya bir şose ile bağlantısı var ise de başlıca iskelesi İzmir olup birbirine Şimendifer hattı vasıtasıyla bağlıdır.

Bolvadin kasabası

Bu kasaba, Karahisar-ı Sahip sancağının kaza merkezlerinden biridir. Makro liva olan Afyon karahisarı kasabasının dahi 10 saat kadar doğusunda bir ova ortasındadır. Adı geçen kasabanın havası güzel ve bağ ve bostanı çoktur. Mahsulâtı çeşitli hububat ile Afyon ve çeşitli

meyvelerden ibarettir. Mensup olduğu kaza, Emirdağı ile Sultandağı arasındaki geniş ovalık yerlerden ibaret olduğundan içinde hayli koyun ve keçi beslenir. Kaza ahalisi bu yüzden hayli istifade ederler. Buradan Uşak'a yapağı ve İzmir'e tiftik ve Bursa ve Mudanya'ya koyun sevk ederler.

Eber gölü bu kaza dahilinde olup, fazla suyu Akarsu adında bir dere ile Konya vilayeti dahilinde bulunan Akşehir gölüne akmaktadır.

Kasabanın 3 saat uzağında Kızılkilise denilen yerde bazı hastalıklara faydalı bir ılıca vardır.

Sandıklı Kasabası

Afyonkarahisar'ının 12 saat kadar güney semtinde etrafı dağlık yüksekçe bir yayla üzerindedir. Kasabanın havası güzel ve sağlam ve bağ ve bahçeleri çoktur. Mensup olduğu Sandıklı kazasını aynı adlı olan çay geçer ve ihya eder. Aydın Şimendifer hattının şimdilik son durağı olan dinar kasabası bu kaza dâhilinde bulunduğundan bu yol ile kaza İzmir'e bağlıdır. Kazanın güneyinde Acıtuz diğer adıyla Çorak göl isminde bir göl vardır.

KARESİ MUTASARRIFLIĞI

Karesi mutasarrıflığı,² Hüdâvendigâr vilayeti ile Biga mutasarrıflığı arasında yer alarak kuzeyi Marmara Denizi'ne, güneybatısı Adalar Denizi'ne sahil ve güneyi Aydın vilayetine bitişiktir.

Yüzölçümü 15.000 km²., nüfus miktarı 350.000 kadar tahmin edilmektedir. Bunlardan 85.000 kadarı Rum, 9.000 kadarı Ermeni ve 2.000 kadarı dahi Bulgar ve Yahudi ve geri kalanı müslümandır. Rumlar; Bandırma, Erdek ile Ayvalık ve Edremit'te ve diğerleri köy ve kasabalarda bulunurlar.

Adı geçen mutasarrıflık, Marmara denizinin Mihaliç nehri sol tarafı açıklarından Kapudağı yarımadasını takip eden Erdek körfezine kadar devam eden sahiline ve Adalar denizinde 70 km.kadar karaların içersine girmiş olan Edremit körfezinde Güre köyü civarından Dikili adlı mevkiye kadar, Edremit, Burhaniye, Ayvalık kazaları kıyılarına maliktir.

---

² Mutasarrıflık, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası yapılan yeniden idari düzenleme sonucu ortaya çıkmış bir birimdir. Sancak karşılığı kurulmuştur. Kaza ile Vilayet arasında bulunan bir değeri vardır. Mutasarrıf tarafından idare edilir.

Edremit körfezi karşısında Akdeniz Adaları Vilayeti'ne mülhak (katılmış) Midilli adası vardır. Bu körfezin sahili zeytin ile müzeyyindir (süslüdür).

Marmara Denizi sahilinde Kapudağı yarımadası ve Erdek körfezi karşısında Marmara, Paşa limanı adaları vardır.

İşbu mutasarrıflık arazisi, arızalı olup Marmara Denizi sahiline yakın olan yerleri düz ve ovalık ve diğer tarafları dağlık ve bayırlıktır. Mutasarrıflığın batı hududunda Kaz dağı, doğu semtinde Çataldağı ve Aydın vilayeti cihetinde dahi Eyde (İğde) dağı aksamı devam eder. Akarsuları çok olup en büyüğü Su sağırlığı nehridir.

Marmara denizi sahili yakınında Karadere'nin husule getirdiği Manyas gölü vardır.

Arazisi mümbit ve mahsuldardır. Bandırma, Erdek taraflarının üzüm ihracatı çoktur.

Ormanları dahi çoktur. Bu ormanlardan kereste ile odun ve tersanede kullanılan bazı ağaçlar kesilir.

Maden suları ve çeşitli hastalıklara faydalı ılıcaları çoktur. Fakat pek çoğu binalardan boş ve kullanıma uygun değildir.

Ayvalık kazasındaki memlahasından bir hayli tuz çıkarılır. Ehil hayvanlardan en çok bulunanları sığır ve koyun ve keçidir.

Ticareti, Adalar Denizi'nde Ayvalık ve Çayağzı ve Marmara Denizi'nde Erdek, Bandırma iskelelerinden icra olunup, yıllık yaklaşık 1.500.000 Osmanlı lirası kıymetinde ihracat ve bunun altında biri nisbetinde ithalat vuku bulmaktadır.

Mutasarrıflığın havası sağlam ve mutedil ve suları latif ve hafif ise de Manyas gölünün kışın suları taşıp, yazın çekilmekle bazı bataklıklar kaldığı ve Edremit körfezi civarında dahi bataklıklar bulunduğu cihetle oralarda bazı sıtma illeti (hastalık) zuhur etmektedir.

İdari Yapısı

Karesi Mutasarrıflığı elviye-i gayri mülhakada dâhil olarak, Bandırma, Erdek veya Kapudağı, Gönen, Edremit, Kemer Edremit veya Burhaniye, Ayvalık, Balya, Bigadiç, Sındırgı kazalarına şamildir. Makro idaresi Balıkesir kasabasıdır.

Meşhur Beldelerinin Durumları

Balıkesir Kasabası

Merkez liva olarak Bursa'nın 28 saat kadar güneybatısında ve Susağırılığ nehrî kollarından biri kenarında bir ovaya nazırdır. İskelesi Marmara kenarında Bandırma ve Adalar denizi cihetinde Edremit kasabalarıdır. Adı geçen kasabaların merkez livaya olan uzaklıkları 18 saattir.

Balıkesir kasabasının her ne kadar havası iyi değilse de, etrafı bağ ve bostan ile müzeyyindir. Kavunu dahi meşhurdur. Mensup olduğu kazanın çiftlik ve meraları ve mümbit ovaları çok olduğundan bir hayli agnam (koyun ve keçi) beslenmektedir.

Mahsulâtı, çeşitli hububat ve çeşitli meyve ile kaliteli afyon ve pamuk ve dokumaları aba, şayak, bez gibi şeylerden ibarettir.

Bandırma Kasabası

Marmara denizinde ticaretgâha bir iskele olup, mutasarrıflığın mevaradatı (gelirleri) ve mürsalatına (giderleri) merkez olmuştur. Doğal liman bulunduğundan büyük vapurlar burada barınabilir. Dersaadetten Bandırma'ya hemen her gün vapurlar gelip giderler. Dersaadete bir hayli agnam getirirler.

Bandırma'nın hava ve manzarası latif ve kasabanın içinde akan suları hafif ve leziz ve mensup olduğu kazanın arzı mümbit ve meraları çok olup, hayli hayvanlar beslenir. Manyas, Edincik nahiyeleri, Bandırma kazasına bağlıdır. Bunlardan Manyas müdürünün oturduğu Maltepe köyü merkez kazaya 8 ve Kapıdağı yarımadasının girişinde bulunan Edincik kasabasının dahi Bandırma'ya olan uzaklığı 2 saattir. Edincik kasabasının üzüm ve zeytin mahsulu bereketlidir.

Erdek Kazası

Bu kaza Kapıdağı yarımadası ve Erdek körfez kıyıları ile mezkûr kıyıların karşısında bulunan ve yalnız bir kaç meskûn küçük ve büyük 22 kadar adayı şamildir. Erdek kasabası kazaya merkez ittihaz edilmiştir.

Adı geçen kasaba aynı adlı olan körfezin kuzeyinde ve Kapıdağı yarımadasının üzerindedir. Sızık (Kyzikos) şehri kadimi harabelerinin

dahi bir saat kadar batı uzaklığındadır. Makro livaya olan uzaklığı dahi 22 saattir.

Kazanın Kapıdağ, Marmara, Paşa limanı nahiyeleri vardır. Bunlardan Kapıdağ nahiyesinde kaldırımlik taşları ve Marmara adalarında inşaata elverişli âlâ mermer ve simâki taşları ve Paşa limanı adasından dahi kaliteli şarap çıkıp başlıca Dersaadet'te tüketilir.

Erdek kasabası civarındaki bağ ve bahçelerde yetişen üzüm ve kayısı ve zerdali ve armutları meşhur olup, Dersaadet'e ve sair yerlere nakl ve fûruhat olunur.

Kasabaya gayet yakın olan Zeytinli adındaki küçük adada bir iki mağara ile faydalı bir ılıca vardır.

Edremit ve Ayvalık Kasabaları

Bu iki kasaba Adalar Denizi cihetinde bilinen iskelelerdir. Bunlardan Edremit kasabası deniz sahilinden iki saat içeride etrafı zeytin ağaçları ile çevrili ve bir dağın sırtına dayanmış ve denize nazırdır. İskelesi Akçay adındaki yerdir. Adı geçen kasaba Balıkesir'i ve civarının iskelesi makamında olmakla ehemmiyet-i ticariyesi vardır. Balıkesir kasabası ile arası dahi 18 saattir. Havası latif olduğu gibi kasaba içinde akarsuyu oldukça lezizdir.

Arazisi mümbit ve mahsuldar olup, kasaba civarındaki bağ ve bahçelerinde kaliteli zeytin ve üzüm yetiştiği cihetle, zeytinyağı ve şarap imal edilir ve dışarıya nakl ve isal olunur. Kazanın palamut ağaçları dahi çoktur. Balı dahi meşhurdur. Sanayi mamulleri, halı, kilim, çorap gibi şeylerdir.

Ayvalık kasabası dahi Edremit körfezi girişinin güneyinde ve Midilli adasının karşısında her tarafı kapalı ve önü Yunda adasıyla mahfuz bir koyun içersindedir. Mevcut nüfusu 20.000 dolayında olup hemen cümlesi Rum'dur. Ticareti, şarap, rakı ile Zeytinyağı'ndan ve yerinde yapılan sabun ve sahtiyandan ibarettir.

Kasaba civarında çok miktarda kiremit, tuğla, testi, bardak imal olunur bir hayli ocak vardır.

Burhaniye Kasabası

Bu kasabaya Kemer ve Kemer Edremit isimleri dahi verirler. Adı geçen kasaba deniz sahiline yarım saat mesafede, bir dağın sırtına dayanmış ve denize nazırdır. Mensup olduğu kazanın arazisi mûmbit ve çok miktarda zeytin, üzüm, palamut hâsıl olup, fazlası alehusus zeytinyağı ile şarabı ihraç olunur. Bu kazada husule gelen bal pek nefis olup miktarı dahi yerel ihtiyaçtan fazla olduğundan ticari vasıtasıyla Dersaadet ve İzmir ve Midilli'ye nakl ile fûruhat olunur.

Bigadiç Kasabası

Bu kasaba dahi bir dağın sırtına dayanmış olup bir ovaya nazırdır. Havası latif ve akarsuları lezizdir. Makro livaya olan uzaklığı dahi 6 sattir.

3200 kadar tahmin edilen ahalsinin büyük kısmı çiftçilik ile meşguldür. Arazisinde çeşitli hububat ile afyon, üzüm, meyve, sebzelerin çeşitleri hâsıl olur.

Kasabaya 4 saat mesafedeki Hisar köyünde bir ılıca vardır. Bu ılıcanın suyu kükürtlü ve cild hastalıklarına faydalıdır.

Balıkesir kasabasının 12 saat kadar güneydoğusunda ve Simav çayının sol kenarı yakınında bulunan Sındırgı kasabası dahi aynı adlı olan kazaya merkez ittihaz (kabul) edilmiştir. Kazanın 73 köyü ve 25.000 kadar ahalsi vardır. Bazı köylerinde kilim, seccade, halı dokunur ve kasaba içinde ve civarında fûruhat olunur.

BİGA (KAL'A-YI SULTANİYE) MUTASARRIFLIĞI

Biga ve diğer adıyla Kal'a-yı Sultaniye Mutasarrıflığı, Karesi Mutasarrıflığı'nın yakınında yer alarak kuzeyi Marmara denizi ile Kal'a-yı Sultaniye Boğazı'na ve batısı Adalar Denizi'ne sahildir. Güneybatı nihayetinde Anadolu yarımadasının en batı noktası olan Baba Burnu teşkil eder. Seniçe Burnu dahi Kal'a-yı Sultaniye Boğazı'nın Adalar Denizi cihetinde bir çıkıntı hâsıl etmiştir.

Yüzölçümü 7000 km².olarak, nüfus miktarı dahi 140.000'den aşkındır.

Biga Mutasarrıflığı arazisi düzlük olup, yalnız güneyinde Edremit körfezi mevcuttur. Bu körfezin kuzeyinde Kaz dağı ve Biga kasabası etrafında Aladağ adındaki dağ vardır.

Marmara Denizi'ne su veren Kocaçay denilen Kaz dağı suyu ve önceki adıyla Garanik ve Adalar Denizi'ne akan Köse deresi, mutasarrıflığın nehirleri arasında sayılır.

Bunlardan Kocaçay, Kazdağı eteklerinden doğan ve sağ ve solundan bir takım dereleri alır ve Biga kasabası yanından geçer.

Köse deresi dahi Baba Burnu kuzeyinde denize dökülür. Kal'a-yı Sultaniye Mutasarrıflığı arazisi mümbit ve mahsuldar olup, her çeşit tarım ürünleri yetişir. Bununla beraber Adalar Denizi cihetinde palamut ağaçları çoktur. Zeytin ağaçlarının dahi çokluğundan dolayı zeytinyağı mebzuldür. Oralarda âlâ üzüm dahi hâsıl olur.

Bu sancak dâhilinde imal edilen halıları sağlamlığı ile bilinir ve çanak, çömlek edavatı meşhurdur. Lakin tuz imalini değiştirmedikleri cihetle tevcihat-ı amiye zayi ve gayb etmiştir.

İdari Yapısı

İşbu mutasarrıflık Biga, Lâpseki, Ezine, Ayvacık kazalarını müstemildir. Mutassarrıfı Kal'a-yı Sultaniye şehrinde (Bugünkü Çanakkale), oturup, İzmit Mutasarrıfı gibi Sancağı idare etmektedir. Adı geçen kazalardan Biga kazası birinci ve diğerleri üçüncü sınıf kaymakamlıkları ile idare edilmektedir.

Meşhur Beldelerinin Durumları

Kal'a-yı Sultaniye Şehri (Bugünkü Çanakkale)

Kendi ismiyle müsemma Boğazın sahilinde ve Çamlık köyü yakınında müstahkim bir beldedir. Boğaz muhafızı adı geçen beldede oturmaktadır. Nüfus miktarı 10.000 kadar tahmin edilir. Bu nüfus çeşitli milletlerden oluşmuş olup, her bir cemaatin mahallesi ayrıdır. Çoğu haneleri kargirdir. Sokakları dahi düz ve geniştir. Çanak, çömlek fırınları dahi mevcuttur.

Kal'a-yı Sultaniye Boğazı'ndan gelip geçen umum gemilerin pasaportları adı geçen beldede kontrol edilir.

Şehrin batı semtinde Adalar Denizi cihetinde ve Bozcaada karşısında ve Peykerbaşı denilen yerin civarında Truva belde-i kadimesi harabesi görünmektedir.

Boğazın batı nihayetini teşkil eden Kumkale nahiyesi, idarece Kal'a-yı Sultaniye'ye bağlıdır. Kumkale'nin merkez livaya olan uzaklığı 5 saattir.

Biga Kasabası

Biga veya Buga kasabası mutasarrıflığın Karesi Mutasarrıflığı ile hududunu teşkil eden Biga kazasının idare merkezidir. Kocaçay kasaba ve kaza içinden geçer. Adı geçen kasaba vaktiyle liva merkezi bulunmuş olduğundan adı geçen sancağa elyevm (bugün) Biga ismi verilmiştir.

Lâpseki Kasabası

Kal'a-yı Sultaniye Mutasarrıflığı'nın kaza merkezlerinden biri olarak makro livanın kuzeydoğu semtinde ve Kal'a-yı Sultaniye Boğazı'nın Marmara Denizi cihetindeki nihayetindedir. Gelibolu'ya olan uzaklığı 3 deniz milidir.

Arazisi arızalı ve akarsuları çöktür. Eskiden beri bağ ve bahçelerinin çokluğu ile meşhurdur. Ormanları dahi çok ve meraları güzeldir. Kasabanın karpuz ve kavunu meşhur olup, Dersaadet'e nakil ile fûruhat olunur. Lâpseki kasabasının mensup olduğu kazanın 86 köyü olup, içlerinden Çardak Müdürlüğü ünlüdür.

Ezine Kasabası

İne (İyne) dahi denilen Ezine kasabası Biga Mutasarrıflığı'nın Adalar Denizi cihetindeki kazalarından Kaz dağı Pazarı'nın idare merkezidir. Adı geçen kasabanın Kal'a-yı Sultaniye'ye olan uzaklığı 8 saattir. Kazanın mahsulâtı çeşitli hububat ile üzüm ve çeşitli meyveden ve zeytin, pamuk, palamut, bal ve saireden ibarettir. Eski Truva şehri harabeleri mensup olduğu kaza dâhilindedir.

Ayvacık Kasabası

Kızılca Tuzla denilen Ayvacık kazasının idare merkezi olarak makro livanın güney semtinde ve 15 saat kadar uzağındadır. Kazanın 76 köyü olup arazisi mümbittir. Başlıca ürünleri çeşitli hububat ile palamut, zeytin ve üzümünden ibarettir